

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ

DEVELOPMENT OF THE LEGAL SYSTEM IN THE DIGITAL AGE

Теличко О.А., к.ю.н.,
в.о. завідувача кафедри правового регулювання економіки
Державний університет економіки і технологій

Реқун В.А., к.ю.н.,
доцент кафедри правового регулювання економіки
Державний університет економіки і технологій

Стаття присвячена дослідженню трансформації права в умовах цифрової епохи. Автори аналізують вплив цифрових технологій на правові інститути, розглядають наслідки, виклики та ризики впровадження цифрових інструментів у життя суспільства. Актуальність теми співвідношення системи права із процесами цифровізації правового регулювання зумовлена фундаментальними змінами, які відбуваються у правовій системі України у зв'язку з сучасними технологічними викликами. Ці зміни автори кваліфікують як процеси поетапної трансформації права та його системи.

Зазначено, що цифровізація життя неминує породжує цілий комплекс юридичних питань. Нова технологічна реальність (цифрова економіка, великі дані, мережева взаємодія, криптовалюти, доповнена реальність, кіберзлочинність, віртуальні об'єкти) породила виклики для юриспруденції та системи правового регулювання, порушила питання про принципову здатність права впорядкувати відносини в таких умовах.

Акцентовано увагу на тому, що цифровий світ потребує побудови такої моделі правового регулювання, яка була б адекватною новій технологічній реальності. При цьому серйозної уваги вимагає адаптація традиційної правової картини до цифрових умов життя суспільства. Ідеться про принципову здатність права та влади на втручання у цифровий світ, специфіку норм, що регулюють спілкування в Інтернеті (звичаї, технічні норми тощо), адекватність механізму правового регулювання, концепції правовідносин і юридичної відповідальності.

Доведено, що вивчення суспільних відносин в умовах цифрової реальності через призму правового регулювання дозволить сформувати фундаментальний підхід до сталого соціально-економічного розвитку суспільства і держави, забезпечити дієвим правовим механізмом сфери суспільного життя, що динамічно розвиваються. Цифрова реальність висуває вимоги до юридичної науки і практики, пов'язані з удосконаленням механізмів правового регулювання різних сфер життя на основі сучасних цифрових технологій. Зокрема, ефективне регулювання суспільних відносин в умовах цифрової реальності відкриває нові можливості для розвитку інноваційних проєктів національної технологічної ініціативи, сприяє підвищенню якості, доступності, прозорості державного управління (держпослуги, державний контроль та нагляд), формуванню сприятливого інвестиційного клімату в країні, мінімізації політичних ризиків для України.

Ключові слова: правова система, правове регулювання, цифрова епоха, цифрові технології, цифрова правотворчість, цифровізація.

The article is devoted to the transformation of law in the digital age. The authors analyze the impact of digital technologies on legal institutions, consider the consequences, challenges and risks of implementing digital tools in society. The urgency of the topic of the relationship between the legal system and the processes of digitalization of legal regulation is due to the fundamental changes taking place in the legal system of Ukraine in connection with modern technological challenges. The authors qualify these changes as processes of stage-by-stage transformation of law and its system.

It is noted that the digitalization of life inevitably raises a range of legal issues. The new technological reality (digital economy, big data, networking, cryptocurrencies, augmented reality, cybercrime, virtual objects) has posed challenges for jurisprudence and the legal system, raised the question of the fundamental ability of law to regulate relations in such conditions.

Emphasis is placed on the fact that the digital world needs to build a model of legal regulation that would be adequate to the new technological reality. At the same time, the adaptation of the traditional legal picture to the new digital conditions of society requires serious attention: the fundamental ability of law and power to intervene in the digital world, the specifics of norms governing Internet communication (customs, technical norms, etc.), the adequacy of legal regulation; concepts of legal relations and legal responsibility.

It is proved that the study of social relations in digital reality through the prism of legal regulation will form a fundamental approach to sustainable socio-economic development of society and the state, to provide an effective legal mechanism for dynamically developing public life. The new digital reality puts forward requirements for legal science and practice related to the improvement of mechanisms of legal regulation of various spheres of life on the basis of modern digital technologies. In particular, effective regulation of public relations in digital reality opens new opportunities for innovative projects of the national technological initiative, will improve the quality, accessibility, transparency of public administration (public services, public control and supervision), creating a favorable investment climate in the country, minimizing political risks).

Key words: legal system, legal regulation, digital age, digital technologies, digital lawmaking, digitization.

Постановка проблеми. Значні зміни в українській правовій системі зумовлені формуванням цифрової реальності, яка є визначальним чинником розвитку сучасного суспільства, що впливає на механізм правового регулювання та діяльність різних правових інституцій. Життя сучасного суспільства набуває все більш динамічного характеру, розширюється його простір, змінюються технології. Під впливом глобалізації трансформується парадигма мислення, удосконалюються інститути громадянського суспільства, органи і структури державної влади, система законодавства. Цифровий світ потребує побудови такої моделі правового регулювання, яка була б адекватною до нової технологічної реальності. При цьому серйозної уваги вимагає адаптація традиційної правової картини до цифрових умов життя суспільства.

Актуальність дослідження впливу цифровізації на сферу права зумовлена необхідністю пошуку оптималь-

ної моделі регулювання типу правовідносин, заснованого на застосуванні цифрових технологій. В умовах інформаційної глобалізації створилася ситуація, коли право є не тільки інструментом, що регулює використання цифрових технологій у суспільних відносинах, але й об'єктом впливу на протікання процесів цифровізації.

Мета статті – провести аналіз сучасного стану та перспектив впливу цифровізації на сферу права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив цифровізації на право багатоплановий і досить широкий, тому він потребує комплексного міждисциплінарного дослідження. Вітчизняні та зарубіжні вчені-правознавці нині докладають великих зусиль задля аналізу різних аспектів цього впливу. Важливі проблемні питання, пов'язані з впливом сучасних цифрових технологій на право, порушуються у роботах М.А. Авер'янова, О.М. Вінник,

Н.В. Власової, А.О. Гордеюка, В.Д. Зорькіна, Н.О. Левицької, Д.С. Медовнікова, М.А. Мещерякової, Ж.О. Павленко, Р.І. Радейка, Ю.А. Тихомирова та багатьох інших учених.

Виклад основного матеріалу. Історія дослідження терміна «цифровізація» свідчить, що цей термін є базовим та деталізується термінами «цифрова економіка», «цифрове навчання», «цифровізація читання», «штучний інтелект», «цифрова трансформація» тощо. Цифровізація у вузькому розумінні розглядається як перетворення інформації у певну цифрову форму, що сприяє формуванню нових можливостей у певних сферах життя. У широкому розумінні цифровізація визначається як загальносвітовий тренд ефективного світового розвитку різних сфер суспільного життя на основі перетворення інформації на цифрову форму, що сприяє підвищенню якості життя.

Цифровізація – це впровадження цифрових технологій у різні сфери життя для підвищення його якості та розвитку економіки. Суть цифровізації полягає в автоматизації процесів – переході інформації в більш доступне цифрове середовище, де її простіше обробити та проаналізувати, а також отримати точне рішення. Завдання цифровізації – зробити цей процес «гнучким» [1, с. 10].

Особливого значення в сучасних умовах набуває потреба виявлення тенденцій у сфері права, що проявляються під впливом цифровізації, розробка прогнозів подальшого розвитку права, соціально-економічної сфери, системи державного управління. Головна роль у розвитку даних явищ відводиться праву, яке трансформується за умов формування цифрових технологій, оновлює свій регулятивний потенціал, посилює його ефективність і соціальну спрямованість.

У сучасній правовій науці формується потреба в активному дослідженні впливу цифровізації на правову дійсність, її впливу на вдосконалення механізму правового регулювання [2, с. 9]. Вплив цифрових технологій та цифровізації права на державно-економічні та суспільні відносини в Україні є предметом дискусій юристів та інших науковців. У багатьох країнах світу триває пошук моделі нормативного правового регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з переходом до цифрових технологій [3, с. 166].

В умовах формування правової держави особливого значення набуває забезпечення на конституційному рівні цифрових прав особистості у віртуальному просторі, що є конкретизацією універсальних прав людини на основі закону та правозастосовних актів. В Україні діють такі нормативно-правові акти, що регламентують інформаційну сферу суспільного життя: Закон «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2658-ХІІ [4], Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР [5], Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI [6], Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні від 15 травня 2013 р. № 386-р [7] тощо. Але наразі необхідна систематизація сучасного інформаційного законодавства, яка була би здатна подолати його протиріччя, прогалини, дублювання. У 2016 р. було розроблено Концепцію проекту Цифрового кодексу України, але й досі не закріплено стратегічних заходів щодо правового забезпечення цифровізації у такій формі, як це було накреслено у проекті «Цифрової агенди України – 2020» [8, с. 6–7]. Навіть законопроекту про запровадження використання сучасної термінології у цифровій сфері відповідно до європейських практик досі не розроблено. У вересні 2021 року Верховна Рада прийняла проект закону «Про віртуальні активи» № 3637 від 11 червня 2020 року [9], але на початку жовтня закон був повернутий Президентом України без підпису та з рекомендаціями повторного розгляду документу і з пропозиціями голови держави. У 2020 році був прийнятий у першому читанні проект закону «Про хмарні послуги» [10], зараз він зна-

ходиться на другому читанні. 1 січня 2022 року в Україні набув чинності Закон «Про електронні комунікації» [11; 12, с. 63–64].

Можливості цифровізації також знаходять своє вираження у сферах приватного права, цивільного обігу, у законотворчості та правозастосуванні. З'являються можливості використання штучного інтелекту у проведенні судових експертиз, у процесі отримання електронних доказів, в організації діяльності суду за допомогою електронного документообігу. Відкриваються нові можливості щодо здійснення електронного судового процесу. Але не слід забувати, що головним орієнтиром у цій сфері мають бути конституційні принципи та норми.

Значну роль в українській правовій системі відіграють процеси цифровізації, пов'язані з правовим регулюванням економіки. Для досягнення позитивних результатів передбачається створення сучасного управління соціально-економічною сферою, що відповідає світовим трендам ефективної економіки. Особливого значення набуває виявлення викликів, загроз та можливих негативних наслідків цифровізації української економіки.

Так, одним з першочергових кроків можна вважати приєднання України до Декларації першого засідання міністрів «Східного партнерства ЄС» з питань цифрової економіки [13], на якому цифрова економіка була визнана сферою з невикористаним потенціалом як для ЄС, так і для шести країн-партнерів. Черговими важливими подіями стали такі [14, с. 73]:

1) розробка концептуальних засад «Цифрового порядку денного України – 2020», який визначив ключові завдання, першочергові сфери, ініціативи та проекти цифровізації України [8];

2) прийняття Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII [15], у якому було спрогнозоване сприяння побудові цифрової інфраструктури довіри, яка є важливим елементом цифрової економіки;

3) схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [16] та затвердження плану заходів щодо її реалізації. Основними цілями цифрового розвитку у Концепції зазначено такі: реалізацію прискореного сценарію цифрового розвитку, який передбачає усунення законодавчих, інституційних, фіскальних та інших перешкод, які заважають розвитку цифрової економіки; впровадження стимулів та мотивацій для заохочення бізнесу та індустрій економіки в цілому до цифровізації; створення попиту та формування потреб серед громадян до цифровізації, зокрема і через запровадження державою масштабних проектів цифрових трансформацій на базі сучасних моделей державно-приватного партнерства; створення та розвиток цифрових інфраструктур як основ використання переваг цифрового світу в повсякденному житті та платформ для досягнення ефективності економіки взагалі; розвиток та поглиблення цифрових компетенцій громадян для забезпечення їхньої готовності до використання цифрових можливостей, а також подолання супутніх ризиків; розвиток цифрового підприємництва, створення відповідних (у тому числі й аналогових) інфраструктур для підтримки та розвитку інноваційної діяльності, впровадження механізмів фінансування, стимулювання та підтримки [16];

4) початок роботи порталу «Цифрова держава «Дія» у лютому 2020 р., який надає можливість отримати державні послуги онлайн як громадянам, так і бізнесу [17].

Значним змінам піддається також і сфера правового регулювання, в якій формуються відносини, що виключають безпосередню участь громадян. Багато нових відносин не може врегулюватися своєчасно через відсутність відповідних цифрових технологій і можливостей для здійснення контролю їх реалізації. Правова практика потребує оптимального поєднання юридичних та цифро-

вих технологій величезного спектра відносин, що підпадають під сферу правового регулювання та визначаються об'єктивними умовами суспільного життя.

В українській правовій системі формуються суспільні відносини, які раніше не вимагали правової регламентації. Їх учасниками є анонімні цифрові суб'єкти, які діють у віртуальному просторі. Регулювання подібних відносин передбачає модернізацію багатьох юридичних процедур у чинному праві, пов'язаних, зокрема, з ідентифікацією особи як суб'єкта права, з реалізацією прав людини в цифровому просторі, з фінансовими цифровими технологіями, з використанням баз даних, з визначенням поняття віртуальної речі, виявленням її творців тощо [18, с. 30].

Цифровізація правової реальності передбачає необхідність занурення у віртуальний правовий простір численних державних функцій, сфер діяльності муніципальних органів, електронної участі громадян у правотворчості та проведеної експертизи проєктів нормативно-правових актів.

Збільшилася суспільна потреба в цифровізації державного управління на основі формування алгоритмів державних рішень як на державному, так і на регіональному рівні. У разі цифровізації сферу права слід оцінювати як основу для виникнення сучасної форми взаємовідносин державної влади і громадянського суспільства відповідно до моральних принципів управління суспільним життям.

Особливого значення набуває реформування системи державного контролю у сфері безпеки особистості та суспільства, у боротьбі з проявами корупції, а також контролю процесів, що відбуваються у кіберпросторі, на основі використання всіх сучасних інформаційних технологій.

Об'єктивні процеси правової цифровізації породжують потребу у вдосконаленні нормативних актів у сфері цивільного, адміністративного, трудового, кримінального та інших галузей українського права, а також у трансформації нормативних комплексів у сфері інформації, медицини, освіти. У модернізації права значення набуває прийняття окремих нормативних розпоряджень, що визначають можливість реалізації найбільш значущих інтересів та потреб суспільства, їх впровадження у чинні нормативні комплекси, а також переорієнтування системи законодавства на реалізацію соціальних програм. Формування нових норм права вимагає переосмислення процесів їх здійснення у правозастосовній практиці, у межах якої особливе значення має юридична кваліфікація, тлумачення норм права, подолання правових прогалів, вирішення юридичних колізій.

Цифровізація детермінує процеси формування змісту права, яке зазнає значних змін, оскільки формуються нові суспільні відносини, що виникають між цифровими віртуальними сутностями. Ці процеси сприяють розвитку міжнародно-правових відносин, уніфікації та стандартизації права, а також формуванню внутрішньодержавних правових стандартів, що відповідають особливостям національної правової системи. Цифровізація охоплює процеси виникнення, зміни, припинення правовідносин, що виникають у сучасному віртуальному просторі, реалізацію суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин.

Слід зазначити, що цифровізація значно впливає на розуміння системної організації права. Виникає потреба у розробці нових критеріїв для розмежування компонентів системи права в умовах перехідних процесів, що відбуваються в українському суспільстві. Право постає як самоорганізована система, зв'язки у якій формуються об'єктивно, самостійно, сприяють динамізму даної системи, знаходять своє місце у чинних правових комплексах, удосконалюються разом із ними і забезпечують їх розвиток. У сучасній науці склалися наукові підходи, що визнають особливе значення різноманітних генетичних, предметних, функціональних та інших зв'язків між структурними елементами правової реальності [19, с. 100–101].

Значний вплив цифровізація має на форму права. Цифрова комп'ютерно-програмна формалізація права може сприяти упорядкуванню нормативно-правових актів в електронному віртуальному світі. Завдяки технології віртуалізації були створені інформаційно-пошукові системи (зокрема, «Ліга», «Нормативні акти України», «Законодавство» та ін.), сайти органів державної влади (Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та ін.), інтернет-портали юридичних організацій. Важливе значення також має забезпечення доступу через інтернет-ресурс до електронних варіантів окремих нормативно-правових джерел та коментарів фахівців до них [18, с. 27].

За допомогою математичної логіки формуються можливість виявляти протиріччя у праві, неповноту регулювання конкретних відносин. У процесі активного використання у практичній юриспруденції нових технологій обробки бази даних створюються перспективи подальших процесів цифрової формалізації права. Формалізація дозволяє зобразити зміст права за допомогою системи штучних знаків. У сфері правової реальності формалізація характеризується закріпленням у словесно-документальній формі певного змісту нормативно-правового акта. Використання формалізації як методу у правовій науці сприяє визначенню логічних структур приписів законів та інших нормативно-правових актів. Формалізація дає змогу перевести символічну мову логіки у текст нормативно-правового акта. Нормативні положення таких актів визначаються у вигляді простих і складних логічних формул [20, с. 91].

Як зазначається в науковій літературі, «нині цифрова нормотворчість розвивається на основі двох таких підходів: «від моделі» (формування нормативних правових актів на основі цифрових моделей) та «від паперу» (трансформація класичного паперового законодавства у правила, одночасно придатні для використання як людиною, так і машиною)» [21, с. 45].

У частині підходу «від моделі» можна, наприклад, відзначити досвід ЄЕК, яка протягом останніх семи років розвиває інструменти створення нормативних правових актів з використанням моделей на основі UML¹ [22]. Такі цифрові моделі використовуються для опису електронних документів, а також принципів та правил обміну цими документами між уповноваженими органами держав-членів ЄАЕС. Після опису процесів трансформованої взаємодії ці моделі за допомогою спеціально розроблених інструментів автоматизовано трансформуються у набір класичних паперових регламентів та правил, що узгоджуються уповноваженими органами держав-членів ЄАЕС, затверджуються рішеннями ЄЕК та публікуються на правовому порталі ЄАЕС. Надалі розроблені UML-моделі використовуються, в тому числі, для автоматизованого створення бізнес-логіки інформаційних систем, які забезпечують трансформований обмін даними, та їх інтерфейсів користувача.

У частині цифровізації нормотворчості при підході «від паперу» протягом останніх 20 років активно розробляються методи та алгоритми, що дозволяють формалізувати тексти нормативних документів, представляючи дані документи у вигляді набору логічних формул [23, с. 65; 24, с. 106]. У практичному плані слід зазначити експерименти із формалізації законодавства, що проводяться у Новій Зеландії. Так, наприкінці січня 2018 р. у Новій Зеландії з ініціативи компанії “Service 1 UML” (від англ. “Unified Modeling Language” — «уніфікована мова моделювання») – мова графічного опису для об'єктного моделювання в галузі розробки програмного забезпечення, моделювання бізнес-процесів, системного проектування та відображення організаційних структур Innovation Lab (LabPlus)) проводилося коротке дослідження можливості трансформації законодавства у набір правил, придатних одночасно для застосування як людиною, так і машиною [25]. Висновок, отриманий за результатами дослідження, свідчить, що розробка урядових правил, які можуть бути

безпосередньо інтегровані у системи надання послуг, швидко стає ключовим компонентом цифрової трансформації урядів, особливо у контексті забезпечення прозорості і підзвітності уряду. При цьому всі необхідні для цього технології вже є.

Слід зазначити, що згадані підходи, методи та алгоритми існують поки що переважно у вигляді наукових публікацій чи експериментів. Для практичного застосування цифровізації у практиці нормотворчості і правозастосування слід вирішити досить багато завдань як нормативного плану (наприклад, для реалізації функцій автоматичного правозастосування потрібне закріплення в законодавчій базі нового суб'єкта права – цифрового агента, що реалізує правові розпорядження у машиничитаній формі), так і чисто технічних.

Висновки. Цифровізація реальної правової дійсності сприяє формуванню нових цивілізаційних явищ та процесів, виникненню нового праворозуміння, світогляду та правової культури. Цифрова реальність висуває вимоги до юридичної науки і практики, пов'язані з удосконаленням механізмів правового регулювання різних сфер життя на основі сучасних цифрових технологій. Повинен бути розроблений механізм, що забезпечує своєчасне застосування таких норм. Щоб не відстати від стрімкого розвитку процесів у рамках цифрових трансформацій, згаданий механізм теж має бути цифровим. Тобто цифровим має стати процес нормотворення та правозастосування. Необхідні для цього технології вже є, потрібно тільки забезпечити правильне їх застосування під час проектування цифрових процесів регулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цифровая экономика: глобальные тренды и практика российского бизнеса : монография / отв. ред. Д.С. Медовников. Москва : НИУ ВШЭ, 2017. 121 с.
2. Правовое пространство и человек : монография / отв. ред. Ю.А. Тихомиров, Е.В. Пуляева, Н.И. Хлуденева. Москва : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации ; ИД «Юриспруденция», 2012. 240 с.
3. Левицька Н.О. Використання цифрових технологій у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 165–169. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.27>.
4. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2658-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 20.01.2022).
5. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80/94-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.01.2022).
6. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 20.01.2022).
7. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.01.2022).
8. Цифрова адженда України – 2020 (проект) (Цифровий порядок денний – 2020) : Концептуальні засади (версія 1.0), першочергові сфери, ініціативи, проекти цифровізації України до 2020 року. URL: <https://ucc.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 20.01.2022).
9. Проект Закону про віртуальні активи від 11 червня 2020 року № 3637. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698> (дата звернення: 21.01.2022).
10. Про хмарні послуги : проект закону України від 20 грудня 2019 р. № 2655. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67744 (дата звернення: 21.01.2022).
11. Про електронні комунікації : Закон України від 16 грудня 2020 р. № 1089-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 21.01.2022).
12. Вінник О.М. Цифровізація в ракурсі державної економіко-правової політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 63–70. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.10>.
13. First Eastern Partnership Ministerial Meeting on the Digital Economy. European Commission. 11.06.2015. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/first-eastern-partnership-ministerial-meeting-digital-economy> (дата звернення: 22.01.2022).
14. Павленко Ж.О. Право в цифровій реальності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2021. № 2 (49). С. 66–80. DOI: [10.21564/2663-5704.49.229779](https://doi.org/10.21564/2663-5704.49.229779).
15. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 22.01.2022).
16. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 24.01.2022).
17. Цифрова держава «Дія» : вебсайт. URL: <https://plan2.diia.gov.ua> (дата звернення: 24.01.2022).
18. Гордеюк А.О. Проблема правового регулювання приватноправових відносин в умовах їх віртуалізації. *Форум права*. 2018. № 2. С. 27–36. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_2_6.pdf (дата звернення: 25.01.2022).
19. Трансформація права в цифрову епоху : монографія / под ред. А.А. Васильєва. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2020. 432 с.
20. Радейко Р.І. Формалізація як метод дослідження правових явищ. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2014. С. 86–93. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/29211/1/016_086_093.pdf (дата звернення: 25.01.2022).
21. Цифровая трансформация процессов нормативного регулирования: тенденции, подходы и решения / М.А. Аверьянов, О.В. Баранова, Е.Ю. Кочетова, Р.Л. Сиваков. *International Journal of Open Information Technologies*. 2018. Vol. 6. № 11. Р. 42–49.
22. The Eurasian open model of information integration (EOMI). *Портал общих информационных ресурсов и открытых данных* : вебсайт. URL: <https://portal.eaeunion.org/en-us/public/tech-eomi.aspx> (дата звернення: 26.01.2022).
23. Миков А.И. Представление онтологий нормативных документов с использованием прикладных логик. *Известия Южного федерального университета. Серия «Технические науки»*. 2014. № 6 (155). С. 60–67.
24. Шостак И.В., Бутенко Ю.И. Знаниеориентированные методы формирования нормативных профилей к системам критического применения на основе онтологий. *Радиоэлектронні і комп'ютерні системи*. 2010. № 5. С. 104–107.
25. Better Rules for Government Discovery Report. *Digital.govt.nz*. URL: <https://www.digital.govt.nz/showcase/better-rulesfor-government-discovery-report/> (дата звернення: 26.01.2022).